

ОЩЕ ЗА ФУНКЦИИТЕ НА НОВОФРИГИЙСКИТЕ НАДПИСИ

Майя Василева

More on the Functions of the Neo Phrygian Inscriptions

Maya Vassileva

Abstract.

The majority of the Old Phrygian inscriptions are dedicatory. In contrast, all of the Neo Phrygian inscriptions (1st-3rd century AD) were grave stones, containing malediction formulae. In most cases Phrygian curses accompany Greek epitaphs. Quasi bilingual texts are also known. The present paper discusses several examples of different combinations of Greek and Neo Phrygian texts in the inscriptions, the latter thus probably increasing the apotropaic effect.

The practice had probably had a much longer tradition going back to some of the latest and the longest Old Phrygian inscriptions: the stele from Vezirhan and that from Dokymeion (5th -4th century BC), Both disclose persons bearing Greek names as commissioners and beneficiary of the monument. The use of Phrygian texts by Hellenized indigenous people or by Greeks suggests a special value of the formulaic passages. Social analysis of the users of such monuments reveals something like an upper middle class, but mainly in rural areas where no major cities existed.

The chronological gap between the Old and Neo Phrygian texts seems to be reduced now with a recently published Neo Phrygian inscription dated to the 2nd century BC displaying the usual malediction formula.

The context of these grave monuments suggests rather a magic, apotropaic function of the Neo Phrygian texts. They fell into a long Phrygian tradition of writing sacral texts, though now related mainly to tomb stones.

До момента са известни малко повече от 114 новофригийски надписа от римската императорска епоха, повечето от тях датирани във 2-3 в. Почти всички те са епитафии и използват гръцката азбука от този период: 63 от тях са двуезични – т.е. има текст и на гръцки, но не са билингви в тесния смисъл на думата – фригийският не повтаря гръцкия текст. Петдесет надписа са едноезични, само на фригийски (Brixhe 1999: 292-293).

Районът на разпространение на новофригийските надписи е доста по-ограничен географски от този на старофригийските и е изместен на юг/югозапад: в територията, ограничена от Кония, Ескишехир, Кутахия и Динар (Brixhe 1993: 328 – карта; 1994:169; 2004b: 779). Голяма част от надписите произхождат от околностите на днешния гр. Афион. Ако се отчетат и ненадписаните фригийски надгробни паметници, то районът ще бъде малко по-голям. Надписите са главно върху т.нар. стели-врати, които вероятно първоначално са били част от гробно съоръжение, а после някои от тях – и самостоятелни надгробия (Waelkens 1986; Kelp 2013). Обикновено върху стелата се имитира дървена врата, разделена на четири панела с изображения в тях: най-често инструменти или предмети, свързани с професията на починалия. Отгоре вратата е украсена с растителни елементи и/или сима. Понякога се представя и фронтон, вероятно имайки пред вид врата, вход на сграда/храм. Тези надгробни паметници представляват всъщност възраждане на една стара традиция на такива стели-врати, най-разпространени в западна Анатолия, главно в Лидия, през 6-4 в. пр. Хр. (Roosevelt 2006). Те най-често са откривани, макар и често преизползвани, в непосредствена близост до могили/гробниците или скалните гробници. Отбелязано е влиянието на фригийските скално-изсечени фасади, респективно врати, за появата на тези паметници в Лидия (Roosevelt 2006: 81-82), за да се стигне до еkleктичния им вид, съединяващ фригийски, гръцки и ахеменидски елементи през 4 в. пр. Хр.

Новофригийските надписи най-често са поставяни в горната част на рамката, в основата на фронтоната или над него. Надписи стоят също така и върху голям брой бом си или ари, с или без релефни изображения.

До сега не е издаден корпус на новофригийските надписи. Работата по него се затруднява от редица обстоятелства: много от тях са загубени, известни са само по рисунка или пък въобще няма документация (Brixhe 1999). Поради „особения“ гръцки език около десетина гръцки надписи в миналото са били сметнати за новофригийски.¹ Доста работа има и по сверяване и коригиране на първоначалните четения.

¹ Коментирани и окончателно извадени от списъка с новофригийски надписи от Brixhe (1999: 286-293).

Болшинството от новофригийските надписи са само формулни проклетия срещу евентуални разрушители на гроба/памятника (Haas 1966: 74-129). Обичайната формула, с малки вариации, гласи: „който наруши/навреди този гроб/памятник, да бъде прокълнат (между хората и боговете/ от Зевс/ от Бащата и т.н.)“.² Както се вижда от посочените цифри, повечето от надписите са двуезични, т.е. имаме гръцка епитафия и фригийско проклетие. В повечето случаи гръцкият текст предхожда фригийския (както повечето примери у Haas 1966; Brixhe, Drew-Bear 1997: Nos. II, VI и VII; Drew-Bear, Lubotsky, Üyümez 2008 и т.н.), в други – най-напред е поставена фригийската формула, а после следва гръцката епитафия (например, Haas 1966:105, No.9; Brixhe, Drew-Bear 1997: No. V.). Съществуват и варианти на вмъкване на фригийския текст. Имаме текстове, в които на гръцки се изписва кой и за кого е поръчал памятника, а веднага след това е поставена фригийската апотропична формула (Brixhe, Waelkens 1981: 70). В един надпис дори, първата част на самата формула е на гръцки, а втората – на фригийски (Brixhe 2002: 252-253). Известен е и един случай на квазибилингва (N48).

Формулният характер и управлението на глаголите в тези надписи дават възможност да се разбере смисълът на проклятието. Както при старофригийските, така и при новофригийските надписи появата на по-дълъг текст затруднява силно разбирането му – той остава почти непроницаем поради множеството нови думи, срещащи се за пръв и единствен път. Макар да са ясни двете части на проклятието точното значение на някои от думите все още убягва на учените: дали означават целия гроб/памятник или част от него; какво точно трябва да сполети нарушителя на гроба. Почти винаги $\sigma\epsilon\mu\omicron\upsilon\nu\ \kappa\upsilon\omicron\upsilon\mu\alpha\nu$ стоят едно до друго във формулата. Част от учените смятат, че $\kappa\upsilon\omicron\upsilon\mu\alpha\nu$ означава гроба като цяло, мястото и памятника (Brixhe – Neumann 1985, 170–171). Според други, думата означава самия гроб (Lubotsky 1993, 129–130), а напоследък се изказа мнение, че $\kappa\upsilon\omicron\upsilon\mu\alpha\nu$ се отнася повече за памятника и се доближава до гръцкото $\mu\nu\ \mu\alpha$ и $\mu\nu\eta\mu\epsilon\ \omicron\nu$ (Avram 2016: 126). Другата често срещана дума е $\mu\alpha\nu\kappa\alpha$ (в 15 новофригийски надписа). К. Брикс смята, че тя означава надгробния памятник, когато е употребена сама, а само част от него, когато е в комбинация с $\kappa\upsilon\omicron\upsilon\mu\alpha\nu$ (Brixhe 2004a, 13–14). А. Аврам я изравнява със „стела“

² Например, вж. преводите у Drew-Bear, Lubotsky, Üyümez 2008.

(Avram 2016: 127-128). Този бърз преглед на само част от думите, които се използват в новофригийските проклетия, показва колко все още несигурни са знанията ни за фригийския език.³

За моята теза тук обаче са важни примерите на допълнително поставяне на фригийската формула: пред (особено!) или след гръцкия текст, вмъкването ѝ между него; наличието на две проклетия – и на гръцки, и на фригийски или пък поделянето на самата формула между двата езика. Известни са и гръцки епиграми, които завършват с фригийска формула на проклетие (Brixhe, Drew-Bear 1997, 98-102, No. VI и по-долу олтарът от Наколея). Има случаи на две заплахи срещу нарушителя на гроба, поставени една след друга (Brixhe, Drew-Bear 1997: 79-80, No. I; 86-89, No. III). В други пък, са поставени два формулни новофригийски текста един след друг (вж. по-долу страна А на олтара от Наколея). Понякога е възможно да се определи и различното време на поставяне на гръцкия и фригийския текст или на части от тях.

Такъв е примерът с т.нар. квазибилингва N48. Първо е изписано фригийското проклетие, чиято първа част вероятно е загубена, следва изброяването на три божества, които гарантират изпълнението на проклятието. По-късно е поставен гръцкият текст, в който има препратка към гореспоменатите богове и още една фригийска част, която е перифраза на гръцкия. Надгробният паметник е поставен под закрилата на божествата и на общността (вероятно религиозна колегия) (Lubotsky 1997). Интересен е епитетът на едно от споменатите в новофригийския текст божества – Πουντας, Πουντας Βας, който би могъл да отговаря на гръцкото Πόντος (Lubotsky 1997: 123).⁴

Наскоро публикуваният от А. Аврам билингвистичен надпис върху олтар от Наколея (Seyitgazi) представя доста интересни особености (Avram 2015) (Обр. 1). Арата е изписана от четирите страни и върху всяка от тях има релефно изображение – на поръчителя Брогимарос, съпругата му, сина и дъщерята му. Вероятно двама каменоделци са работили

³ Подобни колебания в точното значение на думите, употребени в надгробни паметници, се среща и в лидийския: Roosevelt 2006: 77.

⁴ Фригийска адаптация на гръцката дума е предложена още от Баюн, Орел (1988: 148). Не е съвсем ясно дали става дума за мъжко или женско божество, но по-скоро за женско. Това би бил един добър паралел на Понтийската Майка на боговете от Дионисополис (Балчик): Lazarenko et al. 2010: 28-30; Шаранков 2013: 47-50.

върху паметника. От една страна това е поръчан надгробен паметник, от друга е посветителен надпис на Зевс и Господарката (Хера). Интересното, но не уникалното, е посочването на „личния Зевс“: „Зевс на Брогимарос“, т.е. на самия поръчител (името е келтско: Avram 2015: 205-206). Навярно става дума за локален култ, който самият Брогимарос, жрец, е основал. Два фригийски текста са разположени над и под релефа на страна А. Те са изцяло дело на втория каменоделец и са направени след смъртта на Брогимарос от сина му. И двата съдържат проклетия, а вторият е продължение на гръцкия текст (Avram 2015: 213-215).

Новото в проклятието върху олтара е забраната да се добавя друг гроб в този парцел. Думата *короу/короуцау* е интерпретирана като участък, гробен парцел (вероятно семеен), сравнена с гръцката *χ ρος*, и със съставни производни от старофригийския: *rokoro* (Brixhe 1993: 332; 2004a: 21-22; Avram 2015: 209-210; 2016: 125).

Гръцкият текст върху страните В, С и D на арата е вероятно епиграма, съчинена от самия поръчител. Издателят предполага метричен характер и за двата фригийски надписа (Avram 2015: 205-206). Всъщност, след О. Хаас няколко учени се опитват да открият метрични текстове във старофригийските, но най-вече в новофригийските надписи (последно у West 2003 с цитираната там литература). Като че ли примерите и изведените стихотворни стъпки у М. Уест изглеждат най-убедително. Според него това са фрагменти от метрични композиции, които не винаги са добре изпълнени, подобно на гръцките епиграми от същия период, често несръчно имитиращи архаични или класически модели (West 2003: 84). Той е склонен да открие в тях преживелици на древното индоевропейско стихосложение (West 2003 85). Не е невъзможно самият стремеж към метрика да е свързан с апотропичната функция на текста – дали заради обредни мелодекламативни техники или заради древността на възпроизвежданите образци.

Добавянето на новофригийските заклинателни формули към гръцка епитафия, вмъкването или повторението им издава желание за усиление на проклятието срещу евентуалния нарушител на гроба или паметника.⁵ Затова смятам, че тези новофригийски текстове са имали преди всичко апотропична магическа функция. Разбира се, апотропичната функция

⁵ Чисто практическата нужда от усиление на апотропичните функции е обяснена с практиката на преизползване на стари гробове по това време: Drew-Bear 2007: 170.

присъства въобще в епитафиите; проклетия има и в гръцките надгробия, но допълнителното поставяне или вмъкване на новофригийски формули (а и не само: вж. погоре N48) цели да усили действието им. Паметникът N48 и олтарът от Наколея показват, че не само проклетия на новофригийски са били добавяни към гръцки надгробен текст, но и текстове, свързани с култа и с религиозни колегии. Това придава въобще усилващо значение на фригийския текст в религиозен контекст.

Процесът обаче има по-стари корени. Той може да се наблюдава още в най-късните старофригийски надписи от самия край на 5 и от 4-3 в. пр. Хр., главно от района на Витиния. Примерите са два: известната стела от Везирхан (Витиния, датирана в 5-4 в. пр. Хр.), където гръцкият текст обгражда фригийския и вероятно е поставен по-късно (Neumann 1997; Brixhe 2004a: B-05, 42-67) (Обр. 2). Но и в двата текста посветителят/поръчителят на надписа носи едно и също гръцко име Калиас. Така че разликата във времето едва ли е повече от едно-две поколения. Според гръцкия текст тук имаме проклетие срещу осквернител на светилище. Малкото неща, които могат да се разберат от един от най-дългите фригийски текстове (13 реда!), не противоречат на такава интерпретация – има формулно проклетие (р. 8-13). Определянето на паметника като посветителен се смущава само от изобразените сцени. Най-отгоре на стелата е врязано много странно изображение на лицето на богинята (Артемида? – *artimitos* във фригийския текст) с излизащи от главата големи дълги листа и две птици от двете страни; два антитетични лъва са изобразени приклепнали на раменете. Под тях е представена сцена на погребално угощение, типично за „силуетните“ „гръко-персийски“ стели. Най-отдолу се вижда ловна сцена – конник атакува с копие глиган, подпомаган от куче – сцена, също характерна за Ахеменидска Анатолия от 4 в. пр. Хр., но и за Тракия. Сцената на погребалното угощение в комбинация с ловната сцена, често срещани върху надгробните стели от района на Даскюлейон и северозападна Мала Азия, всъщност е тази, която разколебава определянето на характера на паметника (Brixhe 2004a: 67). Но симпозиумът има преди всичко ритуално значение – „хероичен пир“, а погребалният контекст е един от вариантите му. По-късното вмъкване на гръцкия текст предполага някакви периодични действия, религиозни церемонии, но не е невъзможно обредните действия в някои случаи да имат и погребален или поменален характер. Въпреки елинизирането на тази фамилия (жреци?), тя не се отказва от фригийския текст, вероятно и заради магическата му сила.

Напоследък хронологическата разлика между старо- и новофригийските текстове изглежда, че ще се скъсява, както се вижда от най-късния (за сега) старофригийски и най-ранния новофригийски надпис. Те, както и бъдещи открития, могат да хвърлят повече светлина върху прехода и връзката между старофригийските и новофригийските надписи, както по отношение на типа текстове, така и на лексикално и морфологично равнище. Първият, стелата от Докимейон, може да се окаже и едно от липсващите звена; той е и най-дългият старофригийски надпис (265 знака: Brixhe 2004a: W-11, 7-26). Намерен е в район, от където липсват старофригийски надписи, но са известни десетина новофригийски. Това е епитафия - изключение в старофригийските надписи, чийто поръчител и бенефициент носят гръцки имена: Никостратос и Клеомахос съответно. Надписът е датиран в края на 4 или началото на 3 в. пр. Хр. Вече се използва класическата гръцка азбука, оформен е върху гръцки тип стела (с македонски (?) щит на фронтона). Той дава основание да се говори за „среднофригийски“ език, но за съжаление, почти нищо от текста му не е ясно. Тук обаче се появява думата *manka*, добре позната от новофригийските надписи, означаваща надгробния паметник или част от него (вж. по-горе). В този текст откриваме и една заемка от гръцки, която също се употребява в новофригийските надписи – *σoρός*, „урна, саркофаг“, от там и „гроб“ (Brixhe 2004a: 18).⁶ Типичната формула на проклетие от новофригийските епитафии отсъства в този надпис, но самата форма на паметника – надгробна стела, красноречиво показва функцията му. В старофригийските текстове, доколкото можем да разберем, имаме няколко апотропични формули (заради присъствието на неопределителното местоимение *ios*: G-02b, P-04a, b, P-06 и *yos*: W-01a, b, B-01, B-03: Brixhe, Lejeune 1984), но те са насочени най-вероятно към нарушаване на паметника, а не на гроба. Връзката и наследената в новофригийските текстове традиция може да се проследи и в съчетаването на посвещение и надгробен паметник с проклетие, което добре се вижда в арата от Наколея, вероятно и в стелата от Везирхан.⁷

Вторият е намерен в същия район, на повърхността на могила от бронзовата епоха, в непосредствена близост до бъдещия град Примнесос (Brixhe, Drew-Bear 2010).

⁶ Дали пък не би трябвало този надпис да се отнесе към новофригийските и да стане най-ранният от тях?

⁷ Последната предлага и синкопиран вариант на глаголна форма, често употребявана в новофригийските надписи: *abretoy*: р. 10 и 12: Brixhe 2004a: 60-64.

Представява обикновена стела, заоблена отгоре, без всякаква украса или изображение. Надписът е датиран е във 2 в. пр. Хр. и представя обичайната апотропична новофригийска формула с разширението „между хората и [боговете]“ (Brixhe, Drew-Bear 2010: 163). Текстът е интересен с това, че предлага две нови думи за части от паметника, които, поради повредите върху камъка, се реконструират твърде хипотетично (Brixhe, Drew-Bear 2010: 165-167).

Новофригийските надписи дават основания за разсъждения върху билингвизма във Фригия през римската епоха. Очевидно фригийският е повлиян от гръцкия. Вече беше посочена една от заемките от гръцкия - $\sigma\omicron\rho\acute{o}\varsigma$ – но дали се употребява със същото значение в новофригийския? Още една дума, свързана с елементите на надгробния паметник, е заета от гръцкия: $\theta\acute{\alpha}\lambda\alpha\mu\omicron\varsigma$, както и вероятно споменатата по-горе кого- от гръцката $\chi\rho\omicron\varsigma$ (Brixhe 1993: 332; 2002: 247, 258; Avram 2016: 129). От друга страна и гръцкият е повлиян от фригийския - лингвистите са открили фригийски калки в гръцките епитафии (Brixhe 2002: 262). Наблюдават се и фригийски заемки на специфични термини, свързани с култа, в чисто гръцките посветителни надписи от римската епоха (например $\beta\acute{\epsilon}\nu\nu\omicron\varsigma$, $\beta\acute{\epsilon}\nu\nu\iota\omicron\varsigma$: Brixhe 1993: 342; Vassileva 1998) Прави впечатление не особено добрият гръцки език на тези паметници. Може да се открие влияние и на латинския: например, $\mu\alpha\tau\alpha\rho\eta\alpha$; заемка в латинския, *metoŕia*, от гръцки ($\mu\epsilon\tau\alpha$, $\mu\epsilon\tau\eta\mu\epsilon\omicron\nu$). От там, вторично заета в малоазийския гръцки и накрая – в новофригийския (N31) (Avram 2016: 126-127).

В голямата си част новофригийските надписи представят картината на едно елинизирано/романизирано местно население, макар и нехомогенно етнически. В епитафиите се срещат местни, анатолийски имена, както и гръцки, и латински, а и келтски (споменатият вече Бругимарос и Бодорис: N 34: Brixhe 1993: 336, 340). Според К. Брикс притокът на население от Балканите, т.е. траки, не спира поне до римското завоевание, а вероятно продължава и след това (Brixhe 1993: 335). Същият учен смята, че въпреки отбелязаните особености на новофригийските текстове, не може да се каже, че фригийският е мъртъв език по това време и служи само за формули (Brixhe 2002: 252-

253).⁸ Според него той умира окончателно с арабското нашествие през 7 в. (Brixhe 1994: 175).

Опитът да се направи социален анализ на авторите на тези надписи показва нещо като горна средна класа, макар че става дума за селски райони, в които няма големи градски центрове (Brixhe 2002:253-256). Подобна картина се разкрива и от анализа на стелите-врати, които внасят елемент на урбанизъм в определено селски райони (Kelp 2013: 83-86). Умиротворяването и стабилизирането на живота през 2-3 в., Pax Romana, довежда и до замогване на това население, което вече може да си позволи надгробни паметници и поставя върху тях и текстове на родния си език (Drew-Bear 2007: 165-166). Това население не е единно етнически и използването на фригийските формули от елинизирани фриги или келти, както и от наследници на македонци или елини, насочва към магическа функция на тези текстове. В някои случаи поръчителите на паметника едва ли са знаели какво точно означават новофригийските текстове, но са се осланяли на тяхната магическа, апотропична сила.

Елините и фригите са били в контакт много преди появата на новофригийските надписи. Според К. Брикс изоставянето на местната фригийска азбука и възприемането на гръцката, както и същинското елинизирание на населението във Фригия започва след македонското нашествие. Традициите от по-ранно време обаче оцеляват през вековете. Известно е, че старофригийските текстове са главно посветителни, свързани с култа към фригийската Богиня Матар или Матар Кубелея. Но и в тях се откриват следи от заклинания (вж. по-горе). Използването на писмеността главно в сферата на сакралното, на ритуала се запазва и през римската епоха, макар и само в погребалната обредност. От една страна новофригийските проклетия в епитафиите би трябвало да се разглеждат в контекста на една дълга традиция за писане на сакрални текстове, а от друга - и като магическо средство, което засилва апотропичната функция на паметника.

Цитирана литература

⁸ Заради няколко по-дълги текстове, които все още си остават неразбираеми.

Баюн, Л. С., В. Э. Орел 1988: Язык фригийских надписей как исторический источник. II. – Вестник древней истории 4, 173-200.

Шаранков, Н. 2013: Надписи. – В: Лазаренко, И., Е. Мирчева, Р. Енчева, Д. Стоянова и Н. Шаранков. Храмът на Понтийската Майка на боговете в Дионисополис. Варна, 47-50.

Avram, A. 2015: Ein Altar aus Nakoleia und seine griechisch-phrygischen Inschriften. - *Gephyra* 12, 199-229.

Avram, A. 2016: Zur Bezeichnung des Grabes und der Grabanlagen im Phrygischen. – In: Hazırlayanlar, Y (ed.) *Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin*. Istanbul, 122-133.

Brixhe, C. 1993: Du paléo- au néo-phrygien. – *Comptes rendus. Académie des inscriptions & belles-lettres*, 323-344.

Brixhe, C 1994: Le phrygien. – In: Bader, F. (ed.) *Langues indo-européennes*. Paris, 165-178.

Brixhe, C. 1999: Prolegomenes au corpus néo-phrygien. – *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 94.1, 285-315.

Brixhe, C. 2002: Interactions between Greek and Phrygian under the Roman Empire. – In: Adams, J. N., M. Janse, S. Swain (eds.) *Bilingualism in Ancient Society. Language Contact and the Written Text*. Oxford, 246-266.

Brixhe, C. 2004a: Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes. Supplément II. – *Kadmos* 43, 1-130.

Brixhe, C. 2004b: Phrygian, - In: Woodard, R. (ed.) *The Cambridge Encyclopaedia of the World's Ancient Languages*. Cambridge, 777-788.

Brixhe, C., T. Drew-Bear 1997: Huit inscriptions néo-phrygiennes. – In: Gusmani, R., M. Salvini, P. Vannicelli (eds.) *Frigi e frigio*. Roma, 71-114.

Brixhe, C., T. Drew-Bear 2010: Inscription phrygienne hellénistique de Prymnessos. – *Kadmos* 49, 161-168.

- Brixhe, C., M. Lejeune 1984: *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes*. T.I-II. Paris.
- Brixhe, C., G. Neumann 1985: Decouverte du plus long texte néo-phrygien: l'inscription de Gezler Köyü. – *Kadmos* 24, 161–184.
- Brixhe, C., M. Waelkens 1981: Un nouveau document néo-phrygien au musée d'Afyon. – *Kadmos* 20, 66-75.
- Drew-Bear, T. 2007: Neo Phrygian Inscriptions. – In: S. and T. Tüfekçi Sivas (eds.) *The Mysterious Civilization of the Phrygians*. Istanbul, 161-172.
- Drew-Bear, T., A. Lubotsky, M. Üyümez 2008: Three New Phrygian Inscriptions, - *Kadmos* 47, 109-116.
- Haas, O. 1966: *Die phrygischen Sprachdenkmäler*. Sofia (Linguistique balkanique 10).
- Kelp, U. 2013: Grave monuments and local identities in Roman Phrygia. – In: Thonemann, P. (ed.) *Roman Phrygia. Culture and society*. Cambridge, 70-94.
- Lazarenko, I., E. Mircheva, R. Encheva, N. Sharankov. 2010: The Temple of the Pontic Mother of Gods in Dionysopolis. – In: Petropoulos, E. K., A. A. Maslennikov (eds.) *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*. Thessaloniki, 13-62.
- Lubotsky, A. 1993: New Phrygian $\upsilon\psi\omicron\delta\alpha\nu$. – *Kadmos* 32, 127–134.
- Lubotsky, A. 1997: New Phrygian Inscription No. 48: Palaeographic and Linguistic Comments. – In: Gusmani, R., M. Salvini, P. Vannicelli (eds.) *Frigi e frigio*. Roma, 115-130.
- Neumann, G. 1997: Die zwei Inschriften auf der Stele vom Vezirhan. – In: Gusmani, R., M. Salvini, P. Vannicelli (eds.) *Frigi e frigio*. Roma, 13-32.
- Roosevelt, C. H. 2006: Symbolic Door Stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia. – *American Journal of Archaeology* 110. 1, 65-91.
- Vassileva, M. 1998: Zeus Bennios: A Few More Notes. – *Archaeologia Bulgarica* II.2, 52-56.
- Waelkens, M. 1986: *Die kleinasiatischen Türsteine*. Typologische und epigraphische Unter-

suchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür. Mainz am Rhein.

West, M, 2003: Phrygian Metre. – Kadmos 42, 77-86.

Департамент Средиземноморски и източни изследвания

НБУ, София

lavageas@hotmail.com